© www.kjnt.ro/szovegtar

Pozsony Ferenc

Gazdasági élet Zabolán az első világháború idején egy zabolai tüzér leveleinek tükrében

A személyes, közvetlen, orális kommunikáció egészen a 20. század végéig jelentős szerepet játszott a falusi társadalmakban (Keszeg 2008: 81–84). Azonban a 19. század végétől kibontakozó népoktatás valamint a falun élő értelmiségiek (pl. tanítók, jegyzők, kántorok és lelkészek) sokoldalú tevékenysége már alapvetően meghatározta, elősegítette a népi írásbeliség fokozatos kialakulását és a levélírás kibontakozását is (Berecz 1893, Keszeg 2008: 32–65, Lampérth 1918, Ortutay 1962, Pál 1996, Tóth 1994, 1996).

Az első világégés idején (1914–1918) a különböző háborús események közel fél évtizeden át eltávolították az erdélyi férfiakat is saját családjaiktól, szeretteiktől és lakóhelyüktől (József 2003). Az otthon maradt családtagok, éppen a közvetlen kapcsolat hiányában, egyre rendszeresebben kezdtek levelet írni a fronton harcoló szeretteiknek, sokan pedig igénybe vették a helyben élő, levélírásra szakosodott specialisták szolgáltatásait is (Keszeg 2008: 224–248).

Az utóbbi időszakban több erdélyi és magyarországi kutató foglalkozott a világháborús levelek funkcióival, formai és tartalmi jellegzetességeivel, valamint kivételes forrásértékével (Eckhardt 1950, Hanák 1988, Kokó 1999, Keszeg 2008: 116–140, Novotny 1987, Nyíri 1998, Soltész 1988, Szenti 1987). A levél elsősorban a közvetett érintkezés és kommunikáció formája, szerkezetét számtalan műfaji, tartalmi kötöttség szabályozza (Keszeg 2008: 225–248). A levél alapvető funkciója az, hogy kitágítja az egyén társadalmi és lokális környezetét, segítségével meg lehet keresni és el lehet érni a térben távol élő személyeket is. Miközben jelentős mértékben kitágítja az egyén földrajzi környezetét és kapcsolathálóját, fontos kommunikatív funkciót tölt be az egymástól térben eltávolodott személyek életében, jelentős szerepe van az információk összegyűjtésében és továbbításában is (Petercsák 1983). A levél jelentős pszichológiai funkciót is betölt, mivel segít „átbeszélni" az égetőbb problémákat, levezeti és feloldja a családon és a közösségen belüli feszültségeket (Eckhardt 1950).

A katonalevelek egy kisebb része kötött, verses formával, esztétikai és poétikai funkciókkal is rendelkezett (Albert 1999, Horváth 1971: 313–316,

Konsza 1957, László 1943, Seres 1984). A bakalevelek szerkezete rendszerint a következő módon szerveződik: kezdődik megszólítással, köszöntéssel, folytatódik a levélíró egészségéről történő tudósítással, a megkapott levelek és csomagok nyugtázásával, majd a címzetthez intézett kérdések, Isten segítségének kérése, valamint a megszólított egészségével kapcsolatos tudakozás következik, végül áldás és szerencse kérése, valamint az elköszönés formulái zárják (Hanák 1988, Kokó 1999).

Dolgozatomat egy olyan háromszéki katona leveleire alapoztam, aki tüzérként harcolt az első világháborúban. Az 1980-as évek elején több száz olyan levél került tulajdonomba, amit a baka még az első világháború alatti években küldött haza szülőfalujába, a háromszéki Zabolára. A legelsőt Brassóban, 1914. augusztus 13-án írta, míg az utolsót Miskolcon, 1918. június 23-án keltezte. Sajnos, a Zaboláról neki küldött levelek nem maradtak fenn. Ferenc tüzér levelei viszonylag rövidek, amit több tényező is alapvetően befolyásolt. Egyrészt a tábori levelezőlap írásra felhasználható területe viszonylag kicsi és behatárolt volt, de ugyanakkor a cenzúra is jelentős hatást gyakorolhatott a szövegek tartalmára meg formájára (József 2003).

A levelek szerzője 1893-ban született Zabolán, Háromszék vármegyében, református, középgazda családban. Szülőfalujában négy elemit és még két kiegészítő osztályt végzett. Bevonulása után levelezőlapjait elsősorban édesapja nevére címezte, de az csakhamar megbetegedett, majd 1915-ben meghalt, s augusztus 14-én el is temették. Ferenc baka, édesapja halála után leveleit már elsősorban testvérének és édesanyjának címezte, akik a frontról küldött lapokat pontosan datálták, amikor azok Zabolára érkeztek. Érdekes tény, hogy a tábori lapok a keleti front különböző csatatereiről általában pár nap alatt szerencsésen meg is érkeztek a címzettekhez. Ferenc baka az első világháború alatt, 1914–1918 között a következő útvonalat járta be: Zabola, Brassó, Nagydisznód, Debrecen, Érsekújvár, Lemberg, Csernovicz, Tölgyes, Sátoraljaújhely, Miskolc, Budapest és Zabola.

Ferenc tüzér lapjai tematikai szempontból több csoportra tagolódnak. Leveleinek nagyobb része szorosan a szülőfalu világához kapcsolódik. Írásaiból körvonalazódnak a szülőfalun belőli kapcsolatai, ugyanakkor bemutatja saját családi, rokoni, generációs, szomszédi és érzelmi hálóját is. Továbbá jelzésszerűen felvillantja a falun belül működő vetélkedéseket, rivalizálásokat, valamint kisebb-nagyobb konfliktusokat is.

A levelek második nagyobb tematikai egységét a nagyvilág, a nagytörténelem eseményeiről szóló beszámolók alkotják. Érdekes, hogy mintha a levélírót ez a téma kevésbé érdekelné. Valószínűnek tartjuk, hogy a cenzúra

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

is hozzájárult a körülötte zajló *nagytörténelem* jelentősebb eseményeinek tudatos elhallgatásához (József 2003).

A frontról haza küldött levelei azt tükrözik, hogy Ferenc baka mentálisan mindig is otthon volt, gondolatban a szülőfalu megszokott, meghitt világában élt. *Továbbá írjátok, hogy Ámálit kifizették. Aszt nagyon jól tették, úgy kell neki.* (1916. V. 22.) *Továbbá írod, hogy elköltözött a jó szomszéd, csak aszt nem írod, hogy hová...* (1916. VI. 1.) *Továbbá írod még aszt is, hogy a házat megvennék, és hogy elagygyátok-e. Hát ha a jövőt tudná az ember, jó volna, hogy netalán haza kerülök, és még elérem azt az időt, hogy megnősülnék, és úgy lenne, hogy az anyós a menyével nem tudna kijönni, akkor talán jó lenne még a kis ház, hogy oda vagy az új asszonyt oda bele zárni hamar. Édesanyámmal sem tudna egy meny kijönni egy fedél alatt, ha már egy házban nem is.* (1916. VII. 25.)

A természet különböző jelenségei még a fronton is felidézték egy-egy otthoni mezőgazdasági munkafolyamat kezdetét és végét. Például a június számára azt juttatta eszébe, hogy otthon kaszálóidő van. *Az Isten agyon egésséget, aszt kívánom, hogy végezhessék a mezei munkát is, maradok a távolban szerető fiok.* (1914. VIII. 23.)

Továbbá írták, hogy a disznókat elatták, de lehet ocsun is atták, mer it élő sujban épen csak megölik és ráteszik a mérlegre, 75 krajcár kilaja, de hát az ökör a legdrágább vagyis a szarvasmarha. Azért is írom, hogy ne vesztegessék igen olcsón, mer minél továb, annál drágább lesz, kivált a tinokot ne vesztegessék el, ha lesz miből tarcsák, aszt hiszem, most van is. Írják meg, nem atták-e el a tonokot, aszt hiszem el sem agygyák, a nyulakot pedig ircsák ki az istállóból, hogy ne áskálják összevisza. (1915. I. 3.)

Én a Kárpátoki harctéren vagyok az uzsoki szorosnál, jöttünk ide itt vannak a legmagasabb hegyek, most éppen Magyarországnak határán vagyunk tűzállásban, írják, hogy a tavaszi vetőt elvégezték. Itt a hegyek köszt ott még most kesztek szántani, a fák csak most rügyeznek. (1915. V. 7.)

Erössen ne küzgyenek a dologgal, csak amennyit lassan elvégeznek, ne szaparicsák a dolgot. De amint írják, most is még szaparicsák a dolgot: 9lenc darab marha az nagyon sokban tartani, me sok nyári munka... (1915. VI. 13.)

Továbbá írod, hogy már a szénát már haza is hortátok, nagyon jól halattok akkor már a dologgal, az Isten segícscsen és aggyon egészséget, hogy végezhessétek a nyári munkát, mert én segítteni nem tudok. (1915. VI. 21.)

Az Isten segítse és agygyon egészséget maguknak is, hogy végeszhessék lassan, mert én segíttenék szívesen, csak nem tudok, oly sokszor gondo-

lom, míly jó volna most otthon aratni, meg kaszálni, mintsem itt henyélni… (1915. VII. 29.)

Asztalokat csináltunk és a meleg nyári napokon csak úgy mulattunk. Sokszor gondolom magamban, hogy most Apámék hogy aratnak. Ha most látnák, megirigyelnék az én jó dolgomot. Továbbá írod, hogy már az ősz gabonát learatták. Nagyon jól halattatok a munkával, kivált, ha apám beteg nem lett volna… (1915. VIII. 9.)

Továbbá írod, hogy milyen szépek az állatok és kettőt el attok, melyik nem a legszebbek, ahogy maga Édesanyám jobbnak lássa, úgy csinálja, annyit tarcsanak meg, menyinek elég takarmány lesz a télen át is a lehetőségig. Ócsun ne vesztegessétek el. Arra számítsatok, hogy jó erős jármas marha legyen, mível jobban lehet végezni a mezei dolgot, mer gyenge marhával nem lehet földet mívelni. A dologgal, tudom, megbokrosodtatok, aszt sem tudjátok, melyiket végezzétek… (1915. VIII. 25.)

Írjanak, mi újság, és hogy haladnak a munkával. (1915. IX. 23.)

Írod, hogy elattatok két bornyút. Jobb is, ami felesleges, ha eladjátok. Még amelyiket jobbnak láttok, adjátok el, mert nem lehet tudni, még el is vehetik. (1915. IX. 29.)

Borzasztó, milyen drágaság van, akkor most a marha háromszor olyan drága, mint mikor otthon voltam. (1915. X. 18.)

Hát még hogy vannak, hogy megy a gazdálkodás a télen, jövő tavaszon mi lesz. Írták volt, hogy tűzifát vettek, de aszt nem fejérnépnek való erdölni. Még ha szabadságra fogok menni, akkor majd segítteném, amit lehet. (1915. XI. 16.)

Írják, hogy disznót is öltek. Jó volna, ha lehetne, vagyis ha tudnának küldeni egy kis tepertyűt. (1916. I. 10.)

Továbbá a 27kén írt lapot megkaptam, melyben írják, hogy földrengés volt. Itt mi, lehet észre sem vennők, ha volna is, mer mikor el kezdünk lőni, akkor a föld is mozog, úgy hogy a sajkám a fedezékemben a polcról a földre hull. (1916. II. 2.)

Továbbá jól tettétek, hogy az ökröket elattátok, mer aval is könyebült valamit, csak a tehénnek kapjatok egy jó társat. (1916. V. 9.)

A tehénről írják, hogy vettek és hogy milyen elég szép az ára is neki. Aszt hiszem, hogy nagyobb is, mint a mi volt, a régi. Hát a tehén szarvával mi van? Írják meg, hogy lehet velük boldogulni. Most már annyi fű meg here is a kertben, akkora van, aszt hiszem, hogy lehet nekik kaszálni… (1916. V. 22.)

Hogy a marhának az ára felment, azon ne csodálkozzatok, mer lesz most rövid idő alatt még drágább is, mer hús szűkiben vagyunk. Néha hús helyett

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

halat kapunk, úgynevezett heringet, de én igaz, nem szeretem, nem is eszem meg most sem, ha ezután kényszerrel rá nem szorulok... (1916. VI. 1.)

Írod, kedves testvérem, hogy megcsináltátok már a szénát, és nemsokára már arattok. Hát egyebet nem tudok tenni, ahogy tudjátok, végezzétek Isten segedelmével... (1916. VII. 10.)

Írtad volt, hogy az mit vetettek, nagyon jó tehén. Hát az borjúzó-e, írd meg, a tinókat pedig meg hagynátok még, ugye, bár van két kis borjú tehénkék és az fel nőne az anyjuk helyett, és ha aszt a miénk féle tehenet eladnátok, 5 darab marha maradna 2. tinó és két kis borjú és a tehén. (1917. I. 31.)

Agygyák el a marhákat, és a mi földet kivesznek letakarításra, valahogy rendezzék. Én már segíteni nem tudok, katona vagyok és mind katona, úgy is kell meghalni, mer nem lesz vége soha, én már meguntam. Itt kórházba is olyan roszsz az étkezés és kevés, hogy nem is gondolják, répa meg káposzta, hogy vagy három nap beteg voltam és legtöbbször eszt a menázsit meg sem bírom enni, hanem tejet veszek 2. korona 40 fillér egy liter, hát ilyen az étel, és egy kis darab málé egy korona, amelyből egyszerre meg lehet enni négy darabot. (1918. V. 5.)

Amióta katona vagyok, ilyen éhes nem voltam soha... Te Vilma, most már rossz helyzetbe jutottál, sok dolog jut és mi lesz a kaszálóval, ki kaszálja le a réten a füveket. Annyit búsulok, hogy kellett nekem ilyen betegségbe esni... (1918. VI. 17.)

A katonalevelek mellett, kutatásaink során összegyűjtöttük a család által megőrzött más természetű írott forrásokat is. A levelek, a szerződések, a különböző kifizetési bizonylatok meg határozatok pontosan és szemléletesen kirajzolják ennek a székelyföldi gazdacsaládnak, valamint faluközösségének a mindennapi életét, életstratégiáját, a háztartások szerkezetét, a különböző családtagok, nemek és nemzedékek egymáshoz fűződő kapcsolatát, viszonyát.

Zabolán a 20. század elején csak a Mikes grófi család rendelkezett nagybirtokkal, de a faluban még élt 2-3 vagyonosabb família is (Pozsony 2002: 47–48). A magyar családok jelentős részének tehát csak törpebirtoka volt, s a 6-10 holdnyi területen gazdálkodó földművesek elsősorban családtagjaik szükségleteinek kielégítésére törekedtek, általában önellátó gazdaságot működtettek. Ferenc tüzérnek közvetlenül az első világháború után összesen 10 hold szántója, 3 hold kaszálója és 30 hektárnyi erdeje pedig három közbirtokosságban volt.

Az első világháború előtt a háromszéki gazdacsaládokban jól meghatározott volt a férfiak és a nők helye a gazdálkodásban, a família és a falu társadalmi életében. A szántás, vetés, kaszálás, cséplés, erdölés, szerszámké-

szítés, a nagyállatok gondozása valamint a családi gazdaság irányítása elsősorban a férfiak feladata volt. A nők általában a háztartást vezették, főztek, kenyeret sütöttek, mostak, falat tapasztottak, meszeltek, naponta megfejték teheneiket, gondosan művelték a zöldséges kertet, s rendszeresen segítettek a nagyobb mezőgazdasági munkákba: pl. kapálásba, szénakészítésbe, takarásba, a szálas gabona learatásába, a burgonya összegyűjtésébe (Zakariás 2000: 107–137).

A zabolai gazdacsaládok háztartása és gazdasága a 20. század elején is alapvetően önellátásra épült, éppen ezért nem figyeltek különösebben a piac szükségleteire vagy viszonyaira sem. Szántóföldjeiken hagyományosan kenyérgabonát termesztettek. Továbbá rendszerint a családi telken felnevelt sertések és szárnyasok biztosították a família hússzükségletét. Gazdaságukban elsősorban a szarvasmarha tenyésztése dominált, azokat felhasználták igavonásra, valamint tej és hús előállítására is (Pozsony 2002: 47).

A 20. század elején a ló még csak szórványosan fordult elő a háromszéki paraszti családok gazdaságában. Tehát a szarvasmarhák lóra való cserélése Háromszéken, az első világháború előtt, még nem fejeződött be. Pénzbeli kiadásaikat (pl. az adóikat) rendszerint szarvasmarhák, bikák és ökrök eladásából fedezték, de abból vásároltak általában boltbeli ruhaneműt (pl. lábbelit), újabb földterületeket, munkaeszközöket vagy fajállatokat is. A huszadik század első évtizedeiben Háromszéken burgonyát viszonylag még keveset termesztettek. A faluban csak az első világháború után épített házak alá terveztek burgonya tárolására alkalmas nagyobb méretű pincéket.

A háborús évek azonban gyökeresen átalakították a zabolai földműves családok korábbi gazdasági stratégiáit és mintáit, mivel éles szakadék következett be életükben. A mindennapi élet diszkontinuitását gazdasági életükben elsősorban az okozta, hogy a munkaképes férfilakosság jelentős részét frontra küldték. Ennek hatására otthon felbomlott a megszokott, békés, biztonságos élet és a ciklikus jellegű gazdasági rend. Gyökeresen átalakultak még a korábban jól működő, nemek és nemzedékek közötti kapcsolatok vagy szerepek is. A férfiak távozása után rendszerint a gazdasszony vette át a háztartás és a gazdaság irányítását. A háborús évek teltével már egyre határozottabban intézte a család belső és külső ügyeit: pl. fenntartotta a család kapcsolatait a helyi adminisztrációval, a hivatalos szférával, az egyházzal, s tudatosan ápolta a família kommunikációját a fronton harcoló férfiakkal, elsősorban a nekik küldött levelek, csomagok és kisebb-nagyobb pénzösszegek segítségével.

Az első világégés idején fokozatosan megtorpant Ferenc baka famíliájának korábbi, látványosan felfelé ívelő fejlődése és gyarapodása is. Például

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

1914–1918 között már nem tudtak egy darab földet vagy erdőt sem vásárolni. Az első években még egy-két tehenet be tudtak szerezni, de utána rendre eladták borjaikat, tinóikat, majd az utolsó években már banki kölcsönhöz is folyamodtak. *Írod, hogy a kötvények megjöttek, hát csak viseljétek jó gondját, vigyázzatok rá és többet ne jegyezzetek 1 fillért se, ez már bővön elég hadi kölcsönben*. (1917. XI. 19.)

Érdekes tény, hogy ebben az időszakban, Zabolán is felértékelődött a szarvasmarha. Ára előbb csak megduplázódott, majd hamarosan megháromszorozódott. Mivel az otthon maradt asszonyok nem tudtak kaszálni, s a széna már a tél közepén elfogyott a csűrből, tavaszig nem maradt elégséges eledel nagyállataiknak. Majd később a tüzelőfát is meg kellett vásárolniuk, habár a családnak a háromszéki havasokban elégséges erdeje volt. Az évek elteltével anyagi helyzetük egyre romlott, fokozatosan elszegényedtek, de megmaradt nagyállataik továbbra is forgótőkéjük és létük alapját, biztonságát, aranytartalékát jelentették. A háborús évek végére a család rendre felélte korábbi tartalékait, fokozatosan túlélésre szakosodott.

Az első világháború alatt a Székelyföldön is megtorpant a korábbi folyamatos gazdasági és társadalmi fejlődés, s az önellátás rendre felemésztette a családok korábban megteremtett erőtartalékait. Míg az asszonyok a korábbi években, 1914 előtt a közeli városok (pl. Kézdivásárhely, Brassó) piacán árusították termékeiket, a háború kitörése után, férjeik és legényeik hiányában, ezt a jövedelemkiegészítő tevékenységet már sehogy sem tudták gyakorolni. Többletforrások hiányában az otthonmaradt családtagok általában tartósan spórolni kezdtek, majd rendre eladták állataikat is. Végül már arra kényszerültek, amitől egy háromszéki gazdacsalád mindig a legjobban irtózott, jelentős kölcsönt kellett felvenniük egy bankból.

Habár a lényegi döntéseket a háború elején férjeikkel levélben is megbeszélték, az évek teltével az otthon maradt asszonyok fokozatosan átvették a gazdasági és a családi élet alapvető irányítását, döntéseit.

Ferenc baka leveleiben plasztikusan beszámolt a rendre meglátogatott vidékek adottságairól, háztartásáról és gazdaságáról. *5 nap mentünk a Muszka után, it nagyon szép hejre értünk. Dombos síkság, jó meleg van it, már a nép is mivelteb, van sok tehén, veszünk tejet, vajat, tojást, igaz nagyon drága, de nem sajnáljuk, muszáj is, mer a kenyér nagyon szűkön van, nem bírnak utánnunk hozni, az utat tönkre tette a muszka*...(1915. V. 18.)

Nagy előrenyomulásunk volt a Nyeszter folyón is át mentünk, Galícia fővárosát is visza foglaltuk vagyis Lemberget. Nagy szép város, most jelenleg itt vagyunk mellette és több kis városban mentünk át. A földnépe

nagyon örvendett, csak úgy élyenesztek és horták ki nekünk a dohánt meg kalácsot, ígaz pénzírt, de ugyis nagyon jól esett… (1915. VI. 26.)

Itt Oroszországban nincsenek a faluk oly közel egymáshoz. 10-15 kilométert is kell menni, amíg egy falura vagy városra talál. Mindenütt csak mocsarat és nagy erdőséget lehet látni, és egy hely van egy dombos hely, ahol termelhetnek gabonát, a domb tetején vannak a szélmalmok. Itt egy mocsaras erdőben, hol vagyunk, mindenfelé utak fából vannak kipadolva. Más különben még ember sem járhatna…(1916. IV. 9.)

Idén nagyon sok itt a cseresznye és megygy, csak más gyümölcs nincs, alma meg körte és stb. Pityóka az már van, minden nap főzik az embereim, így most éhen nem lehet halni. (1916. VII. 18.)

A távoli városokban és falvakban látott gazdasági és kulturális minták rendre beépültek Ferenc tüzér tudatába, s a háborút követő évtizedekben azok alapvetően meghatározták életmintáit valamint gazdasági stratégiáit. A frontról hazatérve, 1920–1944 között tudatosan piacra orientált termelést valósított meg gazdaságában. Például nagyobb területen lencsét termesztett és azt Észak-Amerikába exportálta, majd hamarosan rátért a cukorrépa intenzív termesztésére is. A két világháború között a helyi gazdakört vezette, annak keretében pedig különböző tanfolyamokat szervezett. Saját gazdaságában is csakhamar bevezette a vetésforgót, Nyugat-Európából (pl. Hollandiából és Ausztriából) korszerű eszközöket és gépeket vásárolt, falujában elsőként cigánymunkaerőt alkalmazott, fiát mezőgazdasági szakoktatásban részesíttette, lányát pedig tanítóképzőbe íratta be.

Az első világháborús évek azonban alapvetően meghatározták életét. Családi otthonában is számos tárgy az ő heroikus szerepét reprezentálta. Például a sorkatonaság alatt készített, később kinagyított, idealizált fényképe mindig a család tisztaszobájának falát ékesítette. A frontról hazaküldött leveleit előbb katonaládájában őrizte, majd 1945 után egy gazdasági épületben rejtette el. Az első világháború végén különböző hadi tárgyakat (pl. ágyút, szuronyokat, kulacsokat, tölténytárolókat, szögesdrótokat, fémoszlopokat stb.) gyűjtött össze. A frontról hazaküldött leveleit a hosszú téli estéken felolvasta gyermekeinek majd unokáinak. Az első világháború csatateren megfogalmazott rövid szövegei, beszámolói, helyzetelemzései a szűkebb családi történelem, a családi emlékezet szerves részét alkották (Assmann 1999).

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Szakirodalom

ALBERT Ernő

1999 A népi verses levelekről. In: KESZEG Vilmos (szerk.): *Írás, írott kultúra, folklór. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 7.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 30–56.

ASSMANN, Jan

1999 *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magas kultúrákban.* Atlantisz Könyvkiadó, Budapest

BERECZ Gyula

1893 *Háromszék-vármegye népoktatási intézeteinek története.* Brassó

ECKHARDT Sándor

1950 A legrégibb parasztlevelek nyelve és stílusa. *Magyar Nyelvőr* 74. (2–3) 113–122.

HANÁK Péter

1988 Népi levelek az első világháborúból. *Valóság* XVI. (3) 62–87.

HORVÁTH István

1971 Népi szerelmes levelek. In: Uő: *Magyarózdi toronyalja. Írói falurajz.* Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár, 313–316.

JÓZSEF Álmos

2003 *Mire a falevelek lehullnak...* T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy

KESZEG Vilmos

1998 Írott szövegek, szövegtárgyak egy egyén életterében. *Ethnographia* CIII. (2) 589–628.

1991 *A folklór határán. A népi írásbeliség verses műfajai Aranyosszéken.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

1996 *Kelt levelem... Egy mezőségi parasztasszony levelezése.* (A Néprajzi Látóhatár Kiskönyvtára, 6.) Györffy István Néprajzi Egyesület, Debrecen

2004 Verses levelek. In: Uő: *Aranyosszék költészete* I–II. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 397–420, 395–396.

2008 *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség. Egyetemi jegyzet.* Kriza János Néprajzi Társaság–BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár

KOKÓ Juliánna

1999 Egy vargyasi család levelezése az első világháborúban. In: KESZEG Vilmos (szerk.): *Írás, írott kultúra, folklór. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 7.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 240–265.

KONSZA Samu
1957 Levelek. In: Uő: *Háromszéki magyar népköltészet*. Állami és Művészeti Kiadó, Marosvásárhely, 541–552.
LAMPÉRTH Géza
1918 A magyar levélírás kezdete. *Századok* LII. 1–21.
LÁSZLÓ Gyula
1943 Verses népi szerelmes levelek. *Termés*. Ősz. 89–93.
NOVOTNY Tihamér
1987 *Első világháborús katonaemlékek antropológiai és művészetszociológiai vizsgálata*. Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest
NYÍRI Kristóf
1998 Adalékok a szóbeliség-írásbeliség paradigma történetéhez. In: NYÍRI Kristóf – SZÉCSI Gábor (szerk.): *Szóbeliség és írásbeliség. A kommunikációs technológiák története Homérosztól Heideggerig*. Áron Kiadó, Budapest, 7–15.
ORTUTAY Gyula
1962 Az iskolai nevelés szerepe parasztságunk kultúrájában. *Ethnographia* LXXIII. (4) 497–511.
PÁL Judit
1996 Írástudás a Székelyföldön a XVIII. században. In: KOVÁCS András – SIPOS Gábor – TONK Sándor (szerk.): *Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 421–433.
POZSONY Ferenc
2002 *Zabola*. Száz Magyar Falu Könyvesháza Kht, Budapest
SERES András
1984 Levelek. In: Uő: *Barcasági magyar népköltészet és népszokások*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 349–352.
SOLTÉSZ István
1988 *El kell menni katonának. A falusi ember és a régi katonáskodás*. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest
SZENTI Tibor
1987 *Vér és pezsgő. Harctéri naplók, visszaemlékezések, frontversek, tábori és családi levelek az első világháborúból*. Magvető Kiadó, Budapest

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

TÓTH István György

1994 Az írás a paraszti kultúrában a 17–18. században. In: KISBÁN Eszter (szerk.): *Parasztkultúra, populáris kultúra és központi irányítás*. MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest, 9–15.

1996 *Mivelhogy magad írást nem tudsz... az írás térhódítása a művelődésben a kora újkori Magyarországon*. MTA Történettudományi Intézet, Budapest

ZAKARIÁS Erzsébet

2000 *Asszonyélet Erdővidéken*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely

JÁNOS TÁRSASÁG

1. Ferenc tüzér

3. Ferenc tüzér katonaképe

2. Bajtársak között (Ferenc a harmadik sorban jobbról a negyedik)

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

4. Katonaláda

5. Katonaláda

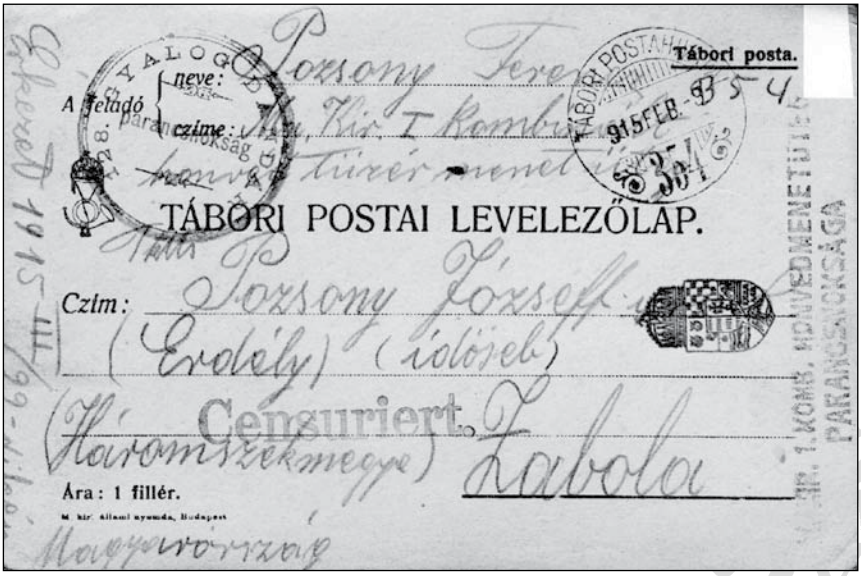

6. Tábori levelezőlap

7. Brassóból küldött képeslap

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

8. Budapestről küldött képeslap

9. Kulacs

10. Ágyúgolyó-ajándék

11. Gyufatartó

© www.kjnt.ro/szovegtar